

Darija Željko Mrljak *

23. SPECIJALISTIČKI TEČAJ IZ MEĐUNARODNOG KAZNENOG PRAVA ZA MLADE PENALISTE '*M. CHERIF BASSIOUNI*': MEĐUNARODNO KAZNENO PRAVO I TRENUTAČNE GLOBALNE KRIZE Siracusa, Italija, 27. svibnja – 1. lipnja 2024.

1. UVOD

U organizaciji Međunarodnog instituta za kazneno pravosuđe i ljudska prava iz Siracuse (*The Siracusa International Institute for criminal justice and human rights*), Međunarodne organizacije za kazneno pravo (AIDP-a)¹, londonskog Sveučilišta Middlesex te Irskog centra za ljudska prava Sveučilišta u Galwayu od 27. svibnja do 1. lipnja 2024. u Siracusi u Italiji održan je 23. specijalistički tečaj iz međunarodnog kaznenog prava za mlade penalistice i penaliste *M. Cherif Bassiouni*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu predstavljala je, zahvaljujući podršci Zaklade Pravnog fakulteta u Zagrebu za potporu znanstvenika, asistentica s Katedre za kazneno procesno pravo Darija Željko Mrljak. Tema specijalističkog tečaja glasila je „Međunarodno kazneno pravo i trenutačne globalne krize“ (*International Criminal Law and Current Global Crises*).² Seminar je bio podijeljen u 11 aktualnih tematski različitih panela, pri čemu su ukupno 10 panela činila predavanja renomiranih znanstvenika i znanstvenika te praktičarki i praktičara na engleskom jeziku, dok je jedan panel bio posvećen praktičnoj radionici. Uvodno se sudionicama i sudionici-

* Darija Željko Mrljak, mag. iur., LL. M., asistentica na Katedri za kazneno procesno pravo, Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet; darija.zeljko@pravo.unizg.hr; ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4249-1851>

¹ Više o važnosti AIDP-a za razvoj kaznenog prava vidi Đurđević, Zlata, Međunarodno udruženje za kazneno pravo (AIDP) i Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu: povodom XX. međunarodnog kongresa za kazneno pravo, *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, vol. 26, br. 2, 2019, str. V–XIII.

² Više o ovogodišnjem izdanju seminara: <https://www.siracusainstitute.org/the-23rd-specialization-course-in-icl-for-young-penalists-m-cherif-bassiouni-on-international-criminal-law-and-current-global-crises-has-successfully-concluded/>.

ma obratio direktor Instituta iz Siracuse **Filippo Musca**, koji je naglasio kako mu je iznimno drago što su uživo i *online* uspjeli okupiti čak 49 sudionica i sudionika iz 29 država te je naglasio dugogodišnju renomiranost navedenog seminara.

Nakon toga okupljenima se obratio programski direktor **William A. Scabas**,³ koji je naveo da su temu seminara odabrali u studenom imajući na umu situaciju u Gazi i Ukrajini, ali tada nije mogao ni zamisliti koliko će se u međuvremenu razviti pitanja povezana s međunarodnim kaznenim pravom. Presedanskim ocjenjuje zahtjev tužitelja Karima A. A. Khana Međunarodnog kaznenog suda (dalje: MKS) za izdavanje uhidbenih naloga za čelnike Izraela i vođe Hamasa. Naveo je kako je MKS donio pet osuđujućih presuda u 21 godini postojanja te, uzimajući u obzir četiri oslobađajuće presuda te slučajeve koji su odbačeni, odnosno u kojima nisu potvrđene optužnice, dolazi do zaključka o upitnoj učinkovitosti MKS-a. Problemizirao je disfunkcionalnost Zaklade za žrtve MKS-a kroz prizmu predmeta *Ongwen*. U nalogu za odštetu iz veljače 2024. izrečene su individualne reparacije u iznosu od otprilike 40 milijuna dolara, koje rezultiraju simboličnim iznosom što će ga naposljetku primiti gotovo 50 tisuća pojedinačnih žrtava, pri čemu nije jasno iz kojih će ih sredstava Zaklada namiriti. Na kraju je govorio o tome kako u normativnom okviru međunarodnog kaznenog pravosuđa nedostaje Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina protiv čovječnosti, za što se među prvim zalagao prof. Bassiouni.

2. GENOCID

Slijedila je sesija koju je otvorio **Marko Milanović**⁴ raščlanivši elemente uske definicije genocida prema Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida (dalje: Konvencija o genocidu) iz 1948. Govorio je o neskladu između toga kako javnost percipira genocid kao kazneno djelo koje sa sobom nosi posebnu stigmu i kako ga pravnici restriktivno primjenjuju. Potom je raspravljao o odgovornosti države za genocid, čiji je pravni temelj čl. 9. Konvencije o genocidu, te je analizirao sve slučajeve koji se odnose na genocid pred Međunarodnim sudom pravde (dalje: MSP), od najvažnijeg *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore* iz 2007., preko *Hrvatska protiv Srbije*, *Gambija protiv Mijanmara* i *Ukrajina protiv Rusije* do *Nikaragva protiv Njemačke*.

³ Profesor međunarodnog prava na Sveučilištu Middlesex, Ujedinjeno Kraljevstvo, te profesor emeritus međunarodnog kaznenog prava i ljudskih prava na Sveučilištu u Leidenu, Nizozemska.

⁴ Profesor međunarodnog prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Readingu, Ujedinjeno Kraljevstvo.

Nastavno je **Sharon Weill**⁵ raspravljala o tome zašto se baš Južnoafrička Republika odlučila na tužbu protiv Izraela pred MSP-om te je analizirala sve dosad izrečene provizorne mjere u 2024., od kojih je u posljednjem skupu mjera naloženo da Izrael mora zaustaviti vojne operacije u području Gaze, omogućiti nesmetan pristup stanovništva Gaze humanitarnoj pomoći te pristup neovisnim organizacijama i novinarima. Naglasila je kako je odlučivanje o provizornim mjerama daleko od odluke o osnovanosti samog predmeta te je približila termin 'etnocid', koji se odnosi na uništenje autohtonog načina života. **Amélie Bécquart**⁶ naglasila je kako se MKS i MSP neće miješati jedan drugom u nadležnost. Govorila je o MKS-u kao međunarodnom forumu koji odlučuje o kaznenoj odgovornosti pojedinaca te njegovoj selektivnosti s obzirom na to da je na tužiteljstvu odluka o situacijama koje će progoniti. Naglasila je kako je manje država ugovornica pod nadležnošću MKS-a nego MSP-a, koji odlučuje o međudržavnim sporovima. Bécquart smatra da bi, ako MSP zaključi da je počinjen genocid, bilo teško zamislivo da MKS ne procesuirá pojedince. Govorila je o kapacitetu nacionalnih sudova da odlučuju o najtežim međunarodnim kaznenim djelima te je posebno istaknula recentnu presudu pariškog *Cour d'assises*, koji je u odsutnosti osudio trojicu visoko rangiranih Sirijaca za zločin protiv čovječnosti i ratne zločine. Panel je zaključio prof. **Schabas** s povijesnopravnim pregledom važnosti MSP-a za tumačenje kaznenog djela genocida, budući da smatra kako Konvencija o genocidu, počevši s tužbom *Ukrajina protiv Rusije* iz 2022., proživljava novi zamah. Države koje su intervenirale u postupku Ukrajine protiv Rusije pred MSP-om zauzimaju se za široko tumačenje definicije genocida te prof. Schabas smatra da se suci prilikom odlučivanja ne bi trebali bazirati na *travaux préparatoires* iz 1948., već da tumačenje navedene Konvencije treba odgovarati stvarnosti u 2024. Schabas ocjenjuje paradoksalnim što su se u praksi MKS-a zločin protiv čovječnosti i ratni zločin znatno razvili, dok genocid stagnira s obzirom na to da je dosad jedino sudanski vođa al-Bashir optužen za genocid u Darfuru.

⁵ Izvanredna profesorica međunarodnog prava na Američkom sveučilištu u Parizu te predavačica i istraživačica na Sciences Po, Francuska.

⁶ Ministarstvo vanjskih poslova Francuske, Odjel za pravna pitanja.

3. MEĐUNARODNA SURADNJA U VEZI UKRAJINE

Drugi je dan uslijedilo izlaganje generala **Jean-Philippea Reilanda**.⁷ On je predstavio aktivnosti francuskog Središnjeg ureda za suzbijanje najtežih međunarodnih zločina i zločina iz mržnje, koji postoji od 2013. i kojemu je na čelu. Naznačio je kako se međunarodna kaznena djela počinjena u Ukrajini istražuju u zajedničkom istražnom timu ustanovljenom u sklopu Eurojusta, u koji je od travnja 2022. uključen i Ured tužitelja MKS-a. Nakon njega izlagao je prof. **Marko Milanović** na intrigantnu temu odgovornosti trećih država, odnosno njihovih službenika, za supočiniteljstvo u činjenju međunarodnih kaznenih djela jedne od država koje su u oružanom sukobu. Temu je izložio na primjeru agresije Rusije na Ukrajinu tako što je ujedno problematizirao mogu li treće države pružanjem pomoći (vojne, primjerice iransko naoružavanje Rusije dronovima) postati strane u tom sukobu te koje pravne posljedice to ima za njih. **Anita Ferrara**⁸ govorila je pak o potrebi suočavanja „zapadnog“ međunarodnog prava (uključujući i međunarodno kazneno) s kolonijalnim naslijeđem te o ekspanziji interesa znanstvenica i znanstvenika za tu temu. Smatra da trenutačne krize u Ukrajini i Gazi predstavljaju krajnji moment za nužnu promjenu paradigme u međunarodnoj zajednici.

Kao prilog „nezapadnom“ načinu rješavanja oružanih sukoba prof. **Sharon Weill** prikazala je sadržaj Mirovnog sporazuma između Revolucionarnih oružanih snaga i kolumbijske vlade, kojim je 2016. okončan višegodišnji sukob. Za žrtve je uspostavljen integrirani sustav, koji, među ostalim, čini i tzv. Sud za tranzicijsku pravdu. Potonje tijelo karakterizira retributivno-restorativni pristup pravdi te ga smatra primjerom hibridne jurisdikcije, koja rukovodi s 11 tzv. makroslučajeva, koji su učinjeni na štetu više skupina žrtava. **Fanny Lafontaine**⁹ upozorila je na višegodišnji problem postojanja dvostrukih standarda u međunarodnom kaznenom pravosuđu. Trenutačno države s pravom izdašno pridonose financiranju istrage MKS-a za međunarodna kaznena djela počinjena u Ukrajini. Međutim, postavlja se pitanje je li MKS jednako predan istraživanju drugih aktualnih konflikata, primjerice u Darfuru. Posvećenost Ukrajini može se protumačiti kao svojevrsno uvažavanje neokolonijalnih kritika koje su se MKS-u godinama stavljale na teret budući da je pozornost tog međunarodnog suda konačno usmjerena „izvan Afrike“. Također, osvrnula se na obnovljen interes za univerzalnu jurisdikciju uzrokovan „ukrajinskim trenutkom“. Potom je izlagala **Amélie Bécquart** naglašavajući prepreke koje

⁷ Voditelj francuskog Središnjeg ureda za suzbijanje najtežih međunarodnih zločina i zločina iz mržnje.

⁸ Doktorica znanosti, predavačica u Irskom centru za ljudska prava Sveučilišta Galway, Irska.

⁹ Profesorica kaznenog prava, Pravni fakultet Sveučilišta Laval, Québec, Kanada.

se pojavljuju prilikom izvršenja uhidbenih naloga MKS-a. Nacionalnim su tijelima u području međunarodne suradnje prioritet borba protiv terorizma i sličnih kaznenih djela, a manje ratni zločini i zločini protiv čovječnosti, što se odražava i na dijeljenje informacija i dokaza MKS-u.

4. UKRAJINA I MEĐUNARODNO KAZNENO PRAVOSUĐE TE RAT

General **Jean-Philippe Reiland** govorio je o izazovima koji se pojavljuju prilikom prikupljanja dokaza s ratišta u Ukrajini. Dokazi s ratišta obuhvaćaju elektroničke dokaze, razne materijalne dokaze, iskaze svjedoka te zatvorenika, organizacijske sheme ruske vojske, satelitske slike te kartografiju. U sastavu francuskog Ureda postoji organizacijska jedinica posvećena agresiji na Ukrajinu te je forenzičarima koji istražuju smrt francuskih državljana u Ukrajini pristup dokazima otežan zbog prvenstvene nužnosti osiguranja njihove sigurnosti na aktivnom bojištu. Reiland je izdvojio važnost Europolova kanala SIENA za prikupljanje i skladištenje informacija u međunarodnoj suradnji, pa tako i onih što se tiču kaznenih djela počinjenih u Ukrajini.

Andrew Clapham¹⁰ raspravljao je o praktičnom značenju termina „rat“ u odnosu na oružani sukob, kao i o tome koje su konkretne pravne posljedice objave rata (primjerice u odnosu na mogućnost izricanja smrtne kazne).¹¹ U ratu dolazi do dehumanizacije neprijatelja te je dosadašnjim filozofskim i moralnim opravdanjima za ubijanje vojnika u vrijeme rata suprotstavio Opći komentar br. 36 o pravu na život Vijeća za ljudska prava, koji počiva na revizionističkoj teoriji pravednog rata.

5. MEĐUNARODNI KAZNENI SUD

Nastavno na predavanje održano prethodni dan prof. **Anita Ferrara** prikazala je razvoj teorija i koncepcija pravde. Retributivni pristup u međunarodnom kaznenom pravosuđu kritizira zbog nemogućnosti proporcionalne kazne za sve počinitelje, upitnog odvrćajućeg učinka te zanemarivanja interesa žrtava. Restorativna pravda nalazi svoj izraz u raznim oblicima neformalne, lokalne i tradicionalne pravde u državama Južne Amerike, Azije i Afrike te se fokusira na ponovno uspostavljanje povjerenja između žrtava i počinitelja, reintegraciju počinitelja u društvo te obnovu društvenog sklada. Prikazala je

¹⁰ Profesor međunarodnog prava, Diplomski institut u Ženevi, Švicarska.

¹¹ Više u knjizi Clapham, Andrew, *War*, Oxford University Press, 2021.

primjere povijesne i reparativne pravde zaključivši kako je pravda višeslojni koncept koji se različito realizira u raznim društvenim, kulturnim, političkim i povijesnim zajednicama. **Larissa van den Herik**¹² govorila je o paralelnom nastajanju Ljubljansko-haaške konvencije o međunarodnoj suradnji u istrazi i procesuiranju genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina i drugih međunarodnih kaznenih djela te Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina protiv čovječnosti, koje nadopunjuju sistem međunarodnog kaznenog sudovanja uspostavljen Rimskim statutom. Prvu progresivnu konvenciju potpisalo je bez ikakve institucionalne podrške 2024. oko 30 država u Haagu, dok je nacrt druge još 2014. uključen u agendu Međunarodne pravne komisije, no o njemu nisu počeli ni formalni pregovori. Nakon toga prof. van den Herik analizirala je odredbe Ljubljansko-haaške konvencije, za koju smatra da treba biti korištena kao mehanizam komplementaran MKS-u.

Uslijedila je posebna sesija na temu „Kino i međunarodno pravosuđe“, gdje je prof. **Schabas** predstavio vlastitu kompilaciju dokumentaraca i igranih filmova koji se odnose na Nürnberški proces. Uz kritički osvrt na prikazane isječke naglasio je kako je suđenje u Nürnbergu prvo na kojemu su američki i sovjetski materijali iz koncentracijskih logora korišteni kao dokaz u postupku.

6. MEĐUNARODNO KAZNENO PRAVOSUĐE, KLIMATSKE PROMJENE I MIGRACIJE

Margaret deGuzman¹³ govorila je o aktualnoj temi ekocida i odgovornosti država za ekološka kaznena djela. Naglasila je antropocentričnost (međunarodnog kaznenog) prava i iznijela argumente u prilog uvođenja ekocida kao petog međunarodnog kaznenog djela u Rimski statut te protiv njega. Podsjetila je kako je Vijeće Europe recentno donijelo rezoluciju kojom potiče države na promociju termina ekocid te da neka nacionalna zakonodavstva (poput ukrajinskog) kriminaliziraju raspravljano kazneno djelo. Prednosti uvođenja ekocida u Rimski statut vidi u omogućavanju individualne odgovornosti na međunarodnoj razini s obzirom na to kako je očito da je regulacija na razini država članica nedovoljna. Postoji već izgrađena infrastruktura u okviru MKS-a za vođenje kaznenih postupaka, a navodi i potencijalni dekolonijalni te odvrćajući učinak na počinitelje. S druge strane, Rimski statut ne predviđa kaznenu odgovornost pravnih osoba, koje su glavni onečišćivači okoliša, te je sigurno da bi se korporacije i pojedine države žestoko suprotstavile širenju opsega odgovornosti. Uvođenje ekocida zahtijevalo bi promjenu paradigme

¹² Profesorica međunarodnog javnog prava na Sveučilištu u Leidenu, Nizozemska.

¹³ Sutkinja Međunarodnog rezidualnog mehanizma za kaznene sudove i profesorica na Pravnom fakultetu Jamesa E. Beasleya Sveučilišta Temple, SAD.

glede razumijevanja koncepta žrtve, a problem vidi i u utvrđivanju uzročnosti i prihvatljivih reparacija. **Carmel Agius**¹⁴ govorio je o razlici između krijumčarenja migranata i trgovanja ljudima te o postupku donošenja UN-ove Konvencije iz Palerma protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta. Cilj pripadajućih dvaju protokola bio je potaknuti zemlje na suradnju i donošenje nacionalnih zakona u borbi protiv tih kaznenih djela, no sudac Agius skeptičan je oko uspješnosti progona i nacionalnih suđenja za ta kaznena djela s obzirom na iskustva mediteranskih afričkih država, koje su ishodište, i europskih, koje su prvo odredište nezakonitih migracija.

7. PALESTINA I IZREAL

Mona Rishmawi¹⁵ iznijela je kronologiju predmeta koji se odnose na odnos Palestine i Izraela pred MSP-om počevši sa Savjetodavnim mišljenjem iz 2005. te nastavljajući četirima aktualnima. Za pitanje Palestine u okviru UN-ova Vijeća za ljudska prava osnovana je Komisija o istrazi te je imenovana Posebna izvjestiteljica za okupirana palestinska područja. Naglasila je ključnu ulogu nevladinih organizacija u dokumentiranju masovnih kršenja ljudskih prava i osiguravanju pomoći ugroženim civilima. Ujedno je govorila o razlici između individualnih sankcija (koje pohađaju pojedince i koje osobno podržava) te onih sektorskih, koje nerijetko posljedicama pogađaju cijelo stanovništvo. Smatra važnim periodički provjeravati potrebu za daljnjim trajanjem izrečenih sankcija. Osvrnula se na studentske prosvjede podrške Palestini iz perspektive prava na mirni prosvjed, odnosno standarda sadržanih u Općem komentaru br. 37. iz 2020. Nakon toga prof. **Larissa van den Herik** govorila je o suđenjima protiv trećih država pred nacionalnim sudovima na primjeru nizozemskog slučaja F35, u kojem su pred građanskim sudom nevladine organizacije zatražile prekid slanja dijelova borbenih aviona Izraelu jer postoji mogućnost da će ti dijelovi biti korišteni za činjenje kaznenih djela, kao i o obvezi preispitivanja dozvole za prodaju strateških dobara međunarodnim partnerima s obzirom na mogućnost zlouporaba u odredišnoj državi ili državama.

¹⁴ Bivši predsjednik Međunarodnog rezidualnog mehanizma za kaznene sudove i bivši predsjednik Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju.

¹⁵ Bivša posebna izaslanica UN-a za Siriju i bivša voditeljica Odjela za vladavinu prava, jednakost i nediskriminaciju pri UN-ovu Uredu visokog povjerenika za ljudska prava.

8. MALA GRUPNA VJEŽBA

Uslijedio je rad na hipotetskom slučaju nezakonitog utjecaja na pravosudnog dužnika MKS-a, inspiriran *Guardianovim*¹⁶ člankom o navodnim pritiscima izraelskih sigurnosnih djelatnika na bivšu tužiteljicu MKS-a Fatou Bensouda. Sudionici i sudionice nakon podjele u pet grupa raspravljali su je li hipotetska država članica Rimskog statuta dužna predati Uredu tužitelja MKS-a snimku spornog sastanka, koja bi mogla implicirati odgovornost ministra te države. Rezultate grupne diskusije temeljene na tumačenju čl. 70. st. 1. (e) Rimskog statuta predstavnici grupa izložili su pred prof. Schabasom. Posljednja aktivnost bilo je predstavljanje aktivnosti mladih penalista i penalistica AIDP-a.

9. SIRIJA, SUDAN, JEMEN I DRUGI KONFLIKTI

Margaret deGuzman govorila je o razvoju međunarodnog kaznenog pravosuđa u Africi. Početni entuzijazam u suradnji afričkih država s MKS-om doveo je do ogorčenosti jer se MKS pretvorio u sud koji se dugo bavio samo situacijama u Africi. Analizirala je sve presedane iz osuđujućih presuda koje se odnose na afričke državljane (*Lubanga* i *Ntaganda* za situaciju u Demokrat-skoj Republici Kongo; *Al Mahdi* za situaciju u Maliju te *Ongwen* za situaciju u Ugandi). Predstavila je Protokol iz Malaba, koji je panafričke prirode i kojim je 2014. predviđeno osnivanje Afričkog suda pravde, ljudskih prava i prava naroda. Protokolom je dodana kaznena nadležnost Afričkom sudu za ljudska prava te je znatno proširen krug kaznenih djela izvan najtežih međunarod-nopravnih. Govorila je o drugim mehanizmima, kao što su hibridni sudovi Južnog Sudana i Posebni tribunal za Gambiju te recentno osnovani Liberijski sud za ratna i ekonomska kaznena djela. Prikazani primjeri pokazuju kako se međunarodno kazneno pravo ne razvija samo „odozgo prema dolje“ (*top-down*) već i „odozdo prema gore“ (*from the ground-up*). O trenutačnoj situaciji u Siriji i Sudanu govorila je **Mona Rishmawi**, članica neovisne UN-ove Misije za utvrđivanje činjenica u Sudanu. Kratkotrajna demokratska tranzicija nakon svrgavanja al-Bashira u Sudanu zaustavljena je vojnim udarom u travnju 2023. te je Sudan aktivna vojna zona, u kojoj se za prevagu brutalno bore sudanska vojska i paravojska nazvana Snage brze podrške. Smatra da konflikt u Siriji, unatoč smanjenoj pozornosti međunarodne zajednice, nikada nije prestao. Ni-zozemska i Kanada zatražile su od MSP-a izdavanje provizornih mjera zbog primjene torture u Siriji te je MSP u studenom 2023. uvažio njihov zahtjev,

¹⁶ Davies, H. *et al.*, *Spying, hacking and intimidation: Israel's nine-year 'war' on the ICC exposed*, The Guardian, 28. svibnja 2024., <https://www.theguardian.com/world/article/2024/may/28/spying-hacking-intimidation-israel-war-icc-exposed>.

iako negativnim ocjenjuje što sud nije specificirao mjere koje je Sirija dužna implementirati. Nastavno je **Larissa van den Herik** govorila o zakonodavnom okviru i iskustvima progona za međunarodna kaznena djela u Nizozemskoj, koji obuhvaćaju suđenja za torturu u Demokratskoj Republici Kongu, genocid u Ruandi i ratne zločine u Siriji.

10. BUDUĆNOST MEĐUNARODNOG KAZNENOG PRAVOSUĐA

Posljednji panel, o budućnosti međunarodnog kaznenog pravosuđa, vodila je **Alessandra De Tommaso**.¹⁷ Prvo je o lekcijama *ad hoc* sudova za MKS govorio sudac **Carmel Agius**, koji čvrsto vjeruje u međunarodno kazneno pravosuđe, te bez obzira na kritike MKS-a smatra da se treba boriti da on i dalje postoji. Naslijede *ad hoc* sudova vidi ponajprije u tome što su pokazali da su suđenja takva opsega moguća, čak i dok traje ratno stanje. Prof. **Clapham** naglasio je važnost nacionalnih suđenja za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti. Smatra da se nacionalni suci prilikom vođenja kaznenih postupaka koriste presedanskim odlukama *ad hoc* sudova i u manjoj mjeri praksom MKS-a. Primjerice, presuda u predmetu *Galić* Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju proširila je značenje onoga što predstavlja napad na civilno stanovništvo. Razgovor se poveo o nepostojanju odgovornosti pravnih osoba za međunarodna kaznena djela. **Clapham** smatra nepravednim što pravne osobe ne mogu biti odgovorne prema Rimskom statutu. Navodi da je u čl. 7. st. 8. nacрта Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina protiv čovječnosti propisano kako će države ugovornice uključiti građanskopravnu ili kaznenopravnu odgovornost pravnih osoba u nacionalno zakonodavstvo. Raspravljalo se još o potrebi osnivanja posebnog tribunala za zločin agresije na Ukrajinu, za što se osobno zalaže sudac Agius.

Zaključno se polaznicama i polaznicima obratio direktor Instituta iz Siracuse **Filippo Musca** izražavajući nadu da će se jednako angažirano nastaviti baviti međunarodnim kaznenim pravom. Kako bi dobili diplomu o uspješnom polaženju seminara, polaznice i polaznici morali su pristupiti esejskom pismenom ispitu, koji je održan 3. lipnja, te usmenom ispitu, koji je održan 5. lipnja 2024.

¹⁷ Doktorica znanosti, viša predavačica prava na Sveučilištu Middlesex, Ujedinjeno Kraljevstvo.

